

Kryzys połowy życia u duchownych

Jadwiga Krzewska-Gordziejewska

Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, Gorzów

Piotr K. Oleś*

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

MIDLIFE CRISIS IN CLERGYMEN

The article aims at comparison of the symptoms of midlife transition in clergymen and laic men aged 32-54 years. It was postulated: (H1) higher acceptance of death in clergymen, (H2) lower intensity of midlife crisis symptoms in clergymen, and (H3) higher psychological maturity in clergymen in comparison to laic men. Two groups, 40 men each were investigated by means of Midlife Crisis Questionnaire by Oleś and modified for this study, several questions concerning spiritual life and vocation were added. All three hypotheses were confirmed. Moreover, there were significant differences in two new variables. The clergymen obtained higher results in spiritual maturity and lower results in life discouragement. The results are discussed in terms of life continuity and possible changes according to life structure, familiarity of higher values and death experience in priesthood, as well as ability to consider a great life change in clergymen and laic life.

Key words: midlife crisis, midlife transition, clergymen, maturity

WPROWADZENIE

Zjawisko kryzysu połowy życia od lat interesuje badaczy zajmujących się przemianami osobowości i przystosowania w wieku średnim. Początkowo sądzono, iż jest ono wpisane w bieg życia niemal tak silnie, jak kryzys tożsamości; powstawały spektakularne teorie, a badania częściej je potwierdzały niż podważały istnienie kryzysu połowy życia (przegląd teorii i badań, patrz Kałużna-Wielobób, 2010; Oleś, 2000). W ostatnim ćwierćwieczu narasta krytycyzm wobec pochopnych uogólnień, a samo zjawisko kryzysu połowy życia coraz częściej traktowane jest jako rodzaj mitu kulturowego, który przeniknął do nauki, a służy pozornemu wyjaśnianiu zmian dokonywanych przez ludzi w wieku średnim (Heckhausen, 2001), albo jako przejaw nerwicowych problemów występujących niezależnie od etapu życia (McCrae i Costa, 2005).

Tymczasem z punktu widzenia psychologii biegu życia trzeba i warto analizować zjawiska rozwojowe w dorosłości a kryzys połowy życia z natury rzeczy jest jednym z nich, nawet jeśli jego wystąpienie związane jest z wydarzeniami życiowymi. Kryzys rozwojowy oznacza według Gordona Allporta (1968, s. 174) moment zwrotny w życiu, charakteryzuje go bowiem znacząca zmiana punktu widzenia, sposobu postrzegania i interpretacji świata, lub własnego życia, swoich celów i zadań, a także ról. W tym kontekście, kryzys połowy życia, to proces

intensywnych i subiektywnie trudnych przemian osobowości, które dotyczą koncepcji siebie, świata i wartości oraz zadań życiowych, wynikających ze świadomości nieuchronności śmierci, przewartościowań dążeń życiowych i adaptacji do zadań i ról typowych dla wieku średniego (Oleś, 2000, s. 135).

Wbrew klinicznym analizom Daniela Levinsona (1986), dane empiryczne nie potwierdzają powszechnego charakteru zjawiska, świadczą natomiast o tym, że zgodnie z koncepcją rozwoju psychospołecznego człowieka według Erika Eriksona (2002), we wczesnym wieku średnim wielu ludzi przechodzi przemiany w kierunku większej refleksyjności, ważenia priorytetów, bardziej świadomego gospodarowania czasem i większej otwartości wobec osób wkraczających w dorosłe życie – generatywność (De St. Aubin i McAdams, 1995). Zmiany te są na tyle istotne, iż znajdują wyraz w tożsamości narracyjnej, jak pisze Dan McAdams (1993, s. 273): „To niewielki, ale godny dostrzeżenia problem tożsamościowy, jeśli dwudziestopięcioletni mężczyzna znajduje niewiele miejsca dla generatywności w swym micie osobistym, jeśli ma trzydzieści pięć lat, problem jest znacznie poważniejszy, jeśli ma czterdzieści pięć lat, jest to tragiczna porażka rozwojowa.”

Zmiany osobowości są więc naturalne, pytanie jak wiele osób doświadcza ich w kategoriach dużej zmiany (punktu widzenia), czyli dla jak wielu osób proces zmian osiąga takie nasilenie i dynamikę, że można określić je mianem kryzysu? O ile badania różnych grup niekoniecznie są uzasadnione i poznawczo wartościowe, to z pewnością badanie grupy osób, które wybrały szczególny model życia, w który wpisana jest refleksja a zarazem celibat, wydaje się interesujące. Czy duchowni, lub szerzej osoby, które

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Piotr Oleś, Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

oles@kul.lublin.pl

wybrały życie konsekrowane, przechodzą analogiczny do świeckich proces przewartościowania? Badania, których wyniki są przedstawione w tym tekście, mają dać przynajmniej częściową odpowiedź na te pytania.

Kryzys połowy życia jest zjawiskiem o ograniczonym zakresie – dotyczy około ¼ populacji natomiast przemiany osobowości w okresie przejścia od wczesnej do średniej dorosłości, czyli około 40 roku życia są niemal powszechne (patrz: Oleś, 2013). Dobrze potwierdzone empirycznie są przemiany emocjonalne kobiet i mężczyzn, na ogół w kierunku właściwości przypisywanych płci przeciwnej (większość mężczyzn nabiera „cech kobiecych”, jak łagodność, empatia czy opiekuńczość, a większość kobiet zwłaszcza zaangażowanych w okresie wczesnej dorosłości w życie rodzinne i wychowanie dzieci – „cech męskich”, jak stanowczość, autonomia, przedsiębiorczość) (Miluska, 1996; Zucker, Ostrove i Stewart, 2002). Przewartościowania, jakie temu towarzyszą, a niekiedy zmiany linii życia wyjaśnia się jako pochodne lęku przed śmiercią (Yalom, 1980) lub zjawisko „teraz albo nigdy” – to znaczy są one pochodną świadomości, że wraz z gącą młodością zmniejszają się szanse rozpoczęcia rzeczy od nowa, a osiągnięty wiek oznacza ostatni moment, by dokonać jakiejś dużej zmiany struktury życia lub zrealizować marzenie życiowe (Oleś, 2011).

KONCEPCJA BADAŃ

Zjawisko „teraz albo nigdy” może zachodzić zwłaszcza u osób, które dokonując wyborów życiowych istotnie ograniczyły możliwości samorealizacji, na przykład w rodzinie, lub też wybrały taki rodzaj przystosowania, dla którego poświęciły niewykorzystane możliwości. Wybierając kapłaństwo lub życie zakonne, w „połowie życia” mogą dokonywać bilansu zysków i strat, ważąc raczej przemawiające za życiem spełnionym albo nie oraz zadając sobie ważne egzystencjalnie pytania, np. czy nie jest za późno na zmianę? Jak pisze Carlo Strenger (2009, s. 254), „sprowadzenie życia do jego kwintesencji wymaga postawienia sobie pytania, o co tak naprawdę chodzi w naszym życiu. Problemy połowy życia mogą być dość radykalne: Jakie są moje najgłębsze pragnienia? Co jest dla mnie ważne? Jak jest moje miejsce w świecie?”.

Jak mierzą się z tego rodzaju problemami osoby, które z uwagi na śluby czystości, posłuszeństwa i ubóstwa oraz instytucjonalnie usankcjonowany celibat mogą mieć szczególne powody, by jeszcze raz przewartościować podjęte decyzje oraz ich skutki, mierząc się z przyszłością, na którą jeszcze można mieć wpływ. Czy i jak duchowni przechodzą przemiany połowy życia? Czy osoby, które w młodości wybrały życie konsekrowane rezygnując z rodziny, małżeństwa, wychowania dzieci, przechodzą przemiany połowy życia podobnie jak osoby świeckie, czy też różnie? Jakie nasilenie objawów kryzysu połowy życia jest dla nich znamienne? Czy i w jakim stopniu możliwe przewartościowania dotyczą również sfery przekonań i doświadczeń religijnych? Innymi słowy, jaka jest specyfika przemian połowy życia duchownych?

Poszukiwaniu odpowiedzi na te pytania poświęcone były badania, których wyniki przedstawiamy w tym tekście. Pytania – by na nie w pełni odpowiedzieć – wymagają a) reprezentatywnej próbki duchownych (i świeckich), b) badań podłużnych. Ani jeden z tych warunków nie jest spełniony. Badania psychologiczne osób prowadzących życie konsekrowane to wyzwanie samo w sobie, na reprezentatywną i losową próbę nie ma co liczyć. Z kolei prowadzenie wieloletnich badań też nie jest możliwe gdyż sami badani postrzegają je jako ingerencję w ich duchowy rozwój. Dlatego badania nasze były przekrojowe i stanowią rodzaj psychologicznej sondy, czy i jakie jest nasilenie zmiennych opisujących przemiany połowy życia duchownych. Ograniczamy się zatem do porównania dwu niereprezentatywnych i niezbyt licznych grup, za to dobranych przypadkowo i porównywalnych pod względem podstawowych zmiennych socjodemograficznych, takich jak wiek, płeć, wykształcenie, a różniących się stanem cywilnym, strukturą życia i zaangażowaniem religijnym związanym z zadaniem życiowym. Eksploracja dotyczy wyłącznie mężczyzn, ponieważ życie konsekrowane kobiet oraz ich rozrachunki z marzeniem życiowym są bardziej złożone (Oleś i Baranowska, 2003), również możliwość uzyskania wiarygodnych danych w badaniu kwestionariuszowym wydaje się – tak z powodu złożoności emocji i motywacji, jak też surowych niekiedy reguł zakonnych – mniejsza niż w przypadku mężczyzn.

Niewiele wiadomo na temat przechodzenia kryzysów rozwojowych w biegu życia przez osoby duchowne. Są natomiast badania na temat kryzysów religijnych (Soiński, 2010) oraz wypalenia u księży (Joseph i in., 2011). Są też opracowania na temat przemian rozwojowych pisane na podstawie doświadczeń wyniesionych z poradnictwa psychologicznego dla duchownych i z kierownictwa duchowego, mało jest jednak systematycznych badań na ten temat (Grún, 1995; Jacyniak i Płużek, 1996; Kroplewski, 2010).

Badania dotyczące przemian połowy życia mężczyzn doprowadziły do ujawnienia trójczynnowej struktury zjawiska: 1) nasilenie objawów kryzysu połowy życia, 2) dojrzałość psychologiczna oraz 3) akceptacja losu i śmierci (Oleś, 2000). Doświadczenia kliniczne oraz analiza sytuacji psychologicznej duchownych sugeruje, że objawy kryzysu połowy życia mogą być przytłumione w związku z koniecznością permanentnego radzenia sobie z samotnością i rozwiązywania osobistych problemów celem skutecznego pełnienia posługi duszpasterskiej. Natomiast tematyka skończoności życia oraz cierpienia i śmierci jest im bliższa niż świeckim właśnie z uwagi na zaangażowanie religijne. Również dojrzałość psychologiczna, rozumiana w kategoriach przejrzystych kryteriów wartościowania czy planowania czasu, może odróżniać mężczyzn prowadzących życie konsekrowane od świeckich. Uporządkowany styl życia i nieustanne obcowanie z treściami nasyconymi aksjologicznie mogą owocować większym poziomem psychologicznej dojrzałości duchownych. W związku z powyższym postawiono trzy hipotezy:

H1. Akceptacja faktu skończoności życia przez mężczyzn duchownych jest większa niż przez mężczyzn świeckich.

H2. Nasilenie objawów kryzysu połowy życia u mężczyzn duchownych jest mniejsze niż u mężczyzn świeckich.

H3. Dojrzałość psychologiczna mężczyzn duchownych jest większa w porównaniu z mężczyznami prowadzącymi życie świeckie.

Jednocześnie powstaje pytanie, czy w grupie osób duchownych występują jakieś dodatkowe symptomy świadczące o kryzysie lub przemianach połowy życia, zwłaszcza dotyczące kwestii religijnych i duchowych? Stąd też narzędzie użyte w tych badaniach zostało poszerzone o dodatkowe pytania, celem sprawdzenia, jakie specyficzne problemy duchownych współdecydują o przystosowaniu w połowie życia i/lub adaptacyjnym przechodzeniu przemian rozwojowych? Wprowadzono zatem modyfikacje narzędzia pomiarowego oraz dodano pytania otwarte.

BADANI

Badaniami objęto 40 osób prowadzących życie konsekrowane, 34 księży diecezjalnych i zakonnych pochodzący z różnych diecezji oraz 6 braci z różnych wspólnot zakonnych, upraszczając określono tę grupę jako osoby duchowne. Badani mieli od 32 do 54 lat, średnia wieku w grupie osób duchownych wyniosła $M=41.35$, przy $SD=5.50$; zaś w grupie świeckich $M=41.98$, przy $SD=6.72$; nie ma istotnej różnicy między tymi średnimi. Dobór uczestników do obu grup był incydentalny, przebadano w sumie 80 osób, po 40 w każdej z grup. Do grupy kontrolnej kwalifikowano mężczyzn świeckich, którzy odpowiadali wiekiem i poziomem wykształcenia osobom duchownym. W grupie świeckich 58% pozostawało w związku małżeńskim, 32% badanych było kawalerami lub osobami wolnymi po rozwodzie, zaś 10% nie udzieliło odpowiedzi na pytanie dotyczące stanu cywilnego. Wykształcenie wyższe w grupie duchownych miało 88%, średnie 2%, zaś zasadnicze 10%. W grupie świeckich wykształcenie wyższe miało 65%, średnie i zasadnicze po 15%, zaś 5% nie podało poziomu wykształcenia; w grupie tej znaleźli się mężczyźni reprezentujący różne zawody, między innymi: nauczyciel (ich było najwięcej, 20%), socjolog, inżynier, przedsiębiorca, budowlaniec, kolejarz, kierowca. Badania przeprowadzono anonimowo, to znaczy badani nie podawali imion i nazwisk.

METODA

W badaniach użyto Kwestionariusza Kryzysu Połowy Życia poszerzonego o dwie nowe skale (Oleś, 2013, s. 360-363). Metoda składa się z 100 twierdzeń z pięciostopniową skalą odpowiedzi (od 5 – „zdecydowanie prawdziwe” do 1 – „zdecydowanie nieprawdziwe”) i zawiera trzy standardowe skale wyodrębnione za pomocą analizy czynnikowej we wcześniejszych badaniach (Oleś, 2000)

oraz dwie nowe skale (patrz załącznik). Wartość psychometryczna narzędzia została potwierdzona w badaniach, wskaźniki zgodności wewnętrznej α Cronbacha są zadowalające.

1. *Skala Nasilenia Kryzysu Połowy Życia* (KPŻ, $\alpha=.93$) – mierzy nasilenie zmian koncepcji siebie w związku z osiągnięciem wieku średniego, dostrzeganie negatywnych zmian w sferze fizycznej, oceny jakości życia, osobistych celów i dążeń, a także potrzebę zmian w zakresie planów i celów na drugą połowę życia.
2. *Skala Dojrzałości Psychologicznej* (DPS, $\alpha=.76$) – mierzy stopień zaangażowania w realizacji celów i dążeń w odniesieniu do akceptowanego świata wartości, zabieganie o nadanie sensu życiu; odnosi się do gotowości przekazywania młodszemu umiejętności, mądrości i wiedzy.
3. *Skala Akceptacji Losu i Śmierci* (AKL, $\alpha=.80$) – mierzy stopień refleksji nad przemijaniem i skończonością życia oraz gotowość akceptacji tych zdarzeń z nieuniknioną perspektywą śmierci włącznie.
4. *Skala Dojrzałości Duchowej* (DD, $\alpha=.90$) – składa się z 13 twierdzeń wyrażających akceptację swojej postawy duchowej i miejsca w życiu oraz dojrzałość religijną rozumianą jako świadomy wybór stylu życia.
5. *Skala Zniechęcenia Życiowego* (ZŻ, $\alpha=.82$) – zbudowana jest z 9 twierdzeń i wyraża niepewność co do swojego miejsca i zaangażowania w życiu, ujmuje także objawy wypalenia dotychczasowej motywacji oraz ambivalencję w stosunku do dotychczasowych wyborów życiowych.

Dwie nowe skale utworzono na podstawie dodanych 24 twierdzeń, które dotyczyły zaangażowania religijnego, specyfiki powołania życiowego oraz wartości i celów w życiu. Twierdzenia te wybrano z wyjściowej puli 40 twierdzeń na podstawie sędziowania pod kątem ich trafności jako wskaźników problemów versus przystosowania religijnego, w wyniku sędziowania odrzucono 16 twierdzeń. Następnie empirycznie sprawdzono, czy dodane twierdzenia tworzą skale. Po przebadaniu 80 osób (po 40 duchownych i świeckich) obliczono hierarchiczną analizę skupień metodą średnich ważonych powiązań wewnątrzgrupowych, chcąc ustalić jakie wiązki (skupienia) tworzą nowe zdania. Dodane twierdzenia tworzyły wyraźnie wyodrębnione dwie grupy. Dodatkowo za pomocą analizy czynnikowej sprawdzono, czy nie reprezentują one dwu biegunów jednego wymiaru. Okazało się, że nie, twierdzenia grupowały się w dwa czynniki, co stanowiło ostateczną podstawę utworzenia dwu nowych skal. Dwa twierdzenia wyeliminowano, ponieważ obniżały rzetelność skal obliczaną jako zgodność wewnętrzną. W nielicznych przypadkach świeccy mieli trudność w udzieleniu odpowiedzi na poszczególne twierdzenia nowo utworzonych skal. Pojedyncze brakujące odpowiedzi zostały uzupełnione odpowiedzią niezdecydowaną (3 – „trudno ocenić”). W przypadku większej liczby braków wyniki w skalach DD lub ZŻ obliczono – analogicznie jak się to czyni w przypadku Kwestionariusza NEO-PI-R

– poprzez zastosowanie prostego wzoru: suma uzyskanych punktów dzielona przez liczbę twierdzeń, na które badany udzielił odpowiedzi, pomnożona przez liczbę twierdzeń tworzących daną skalę, daje wynik ogólny po zaokrągleniu do całości. Obliczenie takie można wykonać jeśli brakuje do 1/3 odpowiedzi, czyli maksimum 4 braki w Skali Dojrzałości Duchowej i maksimum 3 braki w Skali Zniechęcenia Życiowego. Jeśli brakowałoby więcej odpowiedzi, wynik danej osoby w takiej skali nie byłby brany pod uwagę, ale nie było takiego przypadku.

Na końcu kwestionariusza umieszczono dodatkowo trzy pytania otwarte dotyczące znaczenia relacji z Bogiem, możliwego wpływu wiary na wybory i cele życiowe oraz wpływu kapłaństwa na życie badanych duchownych.

WYNIKI

Porównanie średnich wyników mężczyzn duchownych i świeckich ujawniło kilka istotnych różnic między grupami. W grupie osób duchownych nasilenie symptomów kryzysu połowy życia było istotnie niższe ($p < .002$; patrz Tabela 1). Oznacza to, że badani duchowni mieli mniejsze poczucie zmiany koncepcji siebie w związku z osiągnięciem wieku średniego, mniejszą skłonność do przewartościowania i rozpamiętywania utraconej młodości oraz mniejszą potrzebę zmian i mniejsze nasilenie problemów związanych z tworzeniem planów na pozostałą część życia.

Duchowni uzyskali również istotnie wyższy poziom dojrzałości psychologicznej ($p < .005$) w porównaniu ze świeckimi, co zdaje się świadczyć o tym, iż nie mają problemu z generatywnością oraz w większym stopniu niż świeccy angażują się w realizację wybranych celów i dążeń, starają się dobrze wykorzystać czas i wykazują się większą motywacją do przekazywania innym nabytej mądrości i doświadczenia.

Szczególnie wyraźna różnica między badanymi grupami wystąpiła w zakresie akceptacji losu i śmierci ($p < .001$). Istotnie wyższe są wyniki osób duchownych, co oznacza, że większość przebadanych duchownych podejmuje egzystencjalną refleksję nad przemijaniem i nieuchronną konfrontacją ze śmiercią, wykazując jednocześnie filozoficzną akceptację ludzkiego losu, w który wpisane jest cierpienie i śmierć.

W dwu dodatkowych skalach różnice między grupami są nie mniej wyraźne. Wyniki duchownych wskazują na istotnie wyższy poziom dojrzałości duchowej ($p < .001$) oraz istotnie niższy poziom zniechęcenia życiowego ($p < .001$). Oznacza to, że większość uczestników świeckich w okresie przełomu połowy życia wykazuje ambivalencję w stosunku do dokonanych wyborów podstawowych, norm i wartości, jak również realizowanych dążeń. Duchowni zdecydowanie rzadziej mają tego typu wątpliwości. Jednocześnie – co nie dziwi – większość duchownych w sposób świadomy przeżywa swoją religijność, co wyraża się w akceptacji powołania, w praktykach religijnych i refleksji nad sensem życia. Dla zilustrowania tego twierdzenia warto przytoczyć wypowiedź jednego z badanych: „Wiara pomaga mi dążyć do doskonałości, uczyć się pokory, przyjmować powodzenie z pokorą, a niepowodzenie z cierpliwością i pogodą ducha. Stawia mi cele w życiu – jasne, konkretne i nadaje sens temu co robię, czym żyję” (duchowny, 43 l.).

Porównanie współzależności pomiędzy zmiennymi opisującymi funkcjonowanie w połowie życia generalnie świadczy o silniejszych wzajemnych powiązaniach zmiennych w grupie mężczyzn duchownych w porównaniu ze świeckimi (patrz Tabela 2).

Korelacje między trzema zmiennymi opisującymi zjawisko kryzysu połowy życia z oryginalnej wersji kwestionariusza KPŻ są w obydwu grupach podobne i potwierdzają wcześniej stwierdzone współzależności (Oleś, 2000). Natomiast korelacje tych zmiennych z nowo utworzonymi skalami układają się częściowo odmiennie. W grupie duchownych zniechęcenie życiowe koreluje ujemnie i bardzo istotnie ($p < .001$) z dojrzałością psychologiczną oraz akceptacją losu i śmierci, podczas gdy analogiczne korelacje w grupie świeckich są nieistotne. W obydwu grupach istnieje wyraźny związek między zniechęceniem życiowym, a nasileniem objawów kryzysu połowy życia. Dojrzałość duchowa koreluje ujemnie z nasileniem objawów kryzysu połowy życia w grupie duchownych ($p < .01$), ale analogiczna korelacja w grupie świeckich jest nieistotna.

Z punktu widzenia specyfiki problemów połowy życia osób duchownych ciekawe wydaje się sprawdzenie, czy i w jakim stopniu zmienne służące do opisu zjawiska w populacji ogólnej wyjaśniają nasilenie dwu nowo wyodrębnionych zmiennych: zniechęcenia życiowego i doj-

Tabela 1
Porównanie wyników w miarach kryzysu połowy życia dla grup mężczyzn duchownych i świeckich

	Grupa duchownych		Grupa świeckich		Istotność różnic	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i> (1,78)	<i>p</i> <
Intensywność kryzysu	116.28	22.45	131.88	25.00	2.94	.002
Dojrzałość psychologiczna	67.40	8.34	62.70	7.06	-2.72	.005
Akceptacja losu	39.55	5.24	30.08	4.67	-8.54	.001
Zniechęcenie życiowe	16.50	5.88	21.49	5.23	3.94	.001
Dojrzałość duchowa	55.75	5.38	41.85	7.45	-8.97	.001

Tabela 2
Korelacje między wynikami w miarach kryzysu połowy życia w grupie mężczyzn duchownych (poniżej przekątnej) i świeckich (powyżej przekątnej)

Zmienna	KPŻ	DPS	AKL	ZŻ	DD
KPŻ – Intensywność kryzysu		-.122	-.585***	.574***	-.110
DPS – Dojrzałość psychiczna	-.295		.215	-.281	.518**
AKL – Akceptacja losu	-.744***	.399*		-.311	.646***
ZŻ – Zniechęcenie życiowe	.758***	-.562***	-.633***		-.116
DD – Dojrzałość duchowa	-.439**	.513**	.584***	-.369*	

Uwaga: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Tabela 3
Zmienne wyjaśniające dojrzałość duchową (DD) i zniechęcenie życiowe (ZŻ) w grupie duchownych i świeckich: wyniki analizy regresji

	Grupa/zmienna wyjaśniana	R	R ²	F	Zmienne wyjaśniające
Duchowni	Dojrzałość duchowa	.69	.41	7.83***	AKL**, DPS*
	Zniechęcenie życiowe	.85	.69	22.53***	KPŻ***, DPS***
Świeccy	Dojrzałość duchowa	.78	.55	10.72***	AKL**, DPS*
	Zniechęcenie życiowe	.63	.30	4.50	KPŻ**

Uwaga: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; R² – skorygowane

rzałości duchowej. W celu uzyskania odpowiedzi na to pytanie przeprowadzono cztery analizy regresji, oddzielnie na wynikach grupy duchownych i świeckich. Jako zmienne zależne przyjęto w nich wyniki w skalach odpowiednio dojrzałości duchowej i zniechęcenia życiowego. Zbiór zmiennych niezależnych w każdym przypadku obejmował trzy zmienne z oryginalnego Kwestionariusza Kryzysu Połowy Życia i jedną z dwu nowych zmiennych.

Wyniki w skali *Dojrzałości Duchowej* wyjaśniają dwie zmienne: akceptacja losu i śmierci (AKL) i dojrzałość psychologiczna (DPS), przy czym zakres wyjaśniania jest nieco większy w przypadku świeckich (55%) niż duchownych (41%).

Wyniki dotyczące zniechęcenia życiowego są tylko do pewnego stopnia podobne dla duchownych i świeckich (patrz Tabela 3). Przede wszystkim zakres wyjaśniania jest blisko dwukrotnie większy w grupie duchownych (69%) w porównaniu ze świeckimi (30%). W obydwu grupach zniechęcenie życiowe jest w znacznym stopniu wyjaśniane przez nasilenie objawów kryzysu połowy życia, i ten wynik jest charakterystyczny dla świeckich. Natomiast w grupie duchownych obok nasilenia objawów kryzysu drugą zmienną, która okazała się istotna jest dojrzałość psychologiczna (z wagą ujemną). W sumie, zniechęcenie życiowe powiązane jest z intensywnością doświadczania kryzysu połowy życia (u duchownych i świeckich), a zarazem obniżoną dojrzałością psychologiczną (ale tylko u duchownych). Natomiast dojrzałość duchowa ma związek z ogólną dojrzałością psychologiczną, z którą łączy się również akceptacja czasowej ograniczonej życia.

Celem stwierdzenia, w jakim stopniu badane zmienne różnicują obydwie grupy mężczyzn i które są to zmienne, przeprowadzono analizę dyskryminacyjną. Wprowadzono do niej wyniki indywidualne w trzech oryginalnych skalach Kwestionariusza Kryzysu Połowy Życia (KPŻ, DPS i AKL). Nie zawierają one twierdzeń o treści specyficznej dla sfery religijno-duchowej. A zatem ta część analiz służy sprawdzeniu, jak silnie wyniki w KKPŻ różnicują badane grupy, innymi słowy, czy na ich podstawie można rozpoznać lub przewidzieć przynależność do grupy duchownych lub świeckich? Nie jest to wykluczone, gdyż stwierdzono istotne różnice między mężczyznami duchownymi i świeckimi we wszystkich skalach kwestionariusza.

Tabela 4
Zmienne różnicujące duchownych i świeckich: wyniki analizy dyskryminacyjnej

Zmienna	Wilksa λ	F	SR
AKL – Akceptacja losu i śmierci	.900	72.84**	1.264
KPŻ – Kryzys połowy życia	.517	8.64*	.519

Uwaga: SR – standaryzowany współczynnik kanonicznej funkcji dyskryminacyjnej; * $p < .01$; ** $p < .001$

Wyniki analizy dyskryminacyjnej pozwoliły w sposób twierdzący odpowiedzieć na powyższe pytanie, funkcja dyskryminacyjna istotnie różnicuje obie grupy (Tabela 4). W skład funkcji dyskryminacyjnej wchodzi dwie zmienne: akceptacja losu i śmierci oraz nasilenie kryzysu

połowy życia, nie wchodzi natomiast dojrzałość psychologiczna. Psychometryczna charakterystyka kanonicznej funkcji dyskryminacyjnej jest następująca: wartość własna 1,101; korelacja kanoniczna: .724; λ Wilksa $\lambda=$.476, istotność $\chi^2(2)=57.15$, $p<.001$. Trafność przyporządkowania do grup na podstawie funkcji dyskryminacyjnej, to jest wyników w dwu skalach i wag oznaczonych jako standaryzowany współczynnik kanonicznej funkcji dyskryminacyjnej (SR), jest wysoka i wynosi 86.3% (Tabela 5).

Tabela 5
Przynależność do grup przewidywana na podstawie funkcji dyskryminacyjnej

Przynależność faktyczna	Przynależność przewidywana		W sumie
	Duchowni	Świeccy	
Duchowni	33 82.5%	7 17.5%	40 100%
Świeccy	4 10%	36 90%	40 100%
W sumie	37	43	80

Na podstawie funkcji dyskryminacyjnej tylko nieliczni mężczyźni zostali przydzieleni do grup, do których faktycznie nie należą; trafność przyporządkowania w przypadku duchownych wynosi 82.5%, a w przypadku świeckich 90% (Tabela 5). Oznacza to, że nawet nie uwzględniając zmiennych specyficznych dla sfery religijno-duchowej, istnieje wyraźna różnica w sposobie doświadczania i interpretowania problemów połowy życia przez mężczyzn tworzących obydwie grupy.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Wyniki przyniosły potwierdzenie wszystkich trzech hipotez, nasilenie trzech zmiennych opisujących nasilenie problemów połowy życia jest znacząco różne u mężczyzn duchownych i świeckich. Analiza dyskryminacyjna dobitnie pokazuje, że różnice między duchownymi a świeckimi dotyczą zwłaszcza akceptacji losu i śmierci oraz nasilenia kryzysu połowy życia.

Jednocześnie zjawiska występujące w „połowie życia” opisano pod kątem dodatkowych charakterystyk, istotnych w przypadku osób duchownych. Pierwszą jest dojrzałość duchowa pociągająca za sobą zaangażowanie w zadania życiowe, w tym zadania związane z życiowym powołaniem. Drugą jest zniechęcenie życiowe, obejmujące przewartościowanie powołania i dążeń życiowych, celu oraz wątpliwości w zakresie wiary religijnej. Należy dodać w tym miejscu, że świeccy mogli nieco inaczej interpretować pytania dotyczące powołania. Powołanie życiowe, to najważniejsze zadanie realizowane w życiu, niektórzy mają poczucie, iż posiadają takowe, inni nie. Powołanie w sensie religijnym wpisuje się w to znaczenie

ale implikuje również relację względem Boga. Natomiast na poziomie przeżyć różnice te mogą się zacierać; pewność, wątpliwości, czy przewartościowania mogą dotyczyć powołania w każdej postaci.

Z przeprowadzonych badań może wynikać, że większość osób duchownych radzi sobie ze zmianami rozwojowymi wieku średniego w sposób bardziej adaptacyjny od osób świeckich. Świadczy o tym mniejsze nasilenie problemów połowy życia duchownych, skuteczne radzenie sobie z lękiem przed śmiercią (akceptacja śmierci) oraz dojrzałość psychologiczna.

Taki układ wyników nie sugeruje kryzysu połowy życia, który oznacza załamanie w zakresie odnajdywania sensu w otaczającej rzeczywistości. Osoba w kryzysie poszukuje bowiem nowych odpowiedzi na pytanie o sens życia, ponieważ te uzasadnienia sensowności istnienia, które wynikały z jej dotychczasowej aktywności już nie wystarczają (Snow, 1990; Straś-Romanowska, 1999). Duchowni nie wydają się poszukiwać nowego sensu życia, jeśli tylko nie doświadczają kryzysu religijnego (Soiński, 2010).

Dlaczego duchowni uzyskali istotnie wyższy rezultat w zakresie akceptacji losu i śmierci? Wynik taki może być efektem obcowania z tematyką życia i śmierci, a zarazem posługiwania się spójnym systemem przekonań (religijnych) służących wyjaśnianiu tych zjawisk, co może przyczynić się do redukcji lęku przed śmiercią (Łukaszewski, 2010; Pyszczynski, 2006). Być może czynnikiem sprzyjającym akceptacji skończoności życia jest też ugruntowanie aksjologiczne, silniejsze niż w przypadku świeckich. Jak napisał jeden z duchownych uczestników badań: „Wiara daje mi poczucie sensu istnienia. Daje pogodę ducha, wzmacnia poczucie bezpieczeństwa i ożywia we mnie nadzieję” (47 l.).

Zdaniem Heleny Sęk (1990) stawianie pytań o sens i cel życia, wartości, własną tożsamość i relacje ze światem, bilansowanie życia przejawiające się w porównywaniu porażek i sukcesów oraz planowanie zmian w nieodległej przyszłości, należą do specyficznych zjawisk w okresie przemian i kryzysu połowy życia. Zjawiska niespecyficzne sprowadzić można do poczucia dyskomfortu psychicznego: napięcie, wątpliwości, poczucie zmiany i zagubienia oraz konieczność dokonywania zmian i podejmowania nowych zadań.

Uzyskane wyniki wskazują, że nasilenie zjawisk niespecyficznych jest u osób duchownych mniejsze, natomiast specyficznych może być nawet większe w tym znaczeniu, iż pytania o sens życia i wartości mogą towarzyszyć im niemal permanentnie i dlatego nieźle sobie z nimi radzą. Wczesny bilans związany z celibatem może skłaniać osoby duchowne do wnikliwej refleksji nad życiem, sensem wybranej drogi oraz zyskami i stratami, jakie za sobą pociąga (por. Soiński, 2010).

W miarach służących do badania nasilenia problemów połowy życia duchowni uzyskali wyniki wskazujące na bardziej adaptacyjne funkcjonowanie, co jednak nie oznacza, iż duchowni są ogólnie rzecz biorąc dojrzałsi od świeckich. Chodzi raczej o to, co takiego jest w życiu

duchownych, co może sprzyjać łagodnemu przechodzeniu przemian rozwojowych? Wydaje się, że czynnikiem takim może być większa ciągłość wiążąca się z realizacją zadań typowych dla kapłaństwa lub życia zakonnego w porównaniu z (bardziej zmiennymi) dążeniami życiowymi świeckich, często wymuszonymi również zmianą pracy lub zawodu.

Jednocześnie, wynik sugerujący większe nasilenie generatywności duchownych stanowi pochodną innego rodzaju doświadczeń w porównaniu z mężczyznami świeckimi. Aktywność religijna stwarza możliwość relacji typu „mistrz – uczeń” i tego rodzaju oddziaływania na drugiego człowieka, które sięgając ważnych dylematów światopoglądowych, moralnych i egzystencjalnych niesie wsparcie i sugeruje możliwości rozwiązań. Analogicznych doświadczeń w życiu świeckim nie ma tak wiele. Jednocześnie w myśl teorii Erika Eriksona (2002) i zgodnie z przedmiotem pomiaru Skali Dojrzałości Psychologicznej doświadczenia te, ich obecność i zakres, mogą przesądzać o różnicach w ich nasileniu między dwoma grupami.

Generatywność polega na poszerzeniu osobowości poprzez identyfikację i troskę o innych ludzi, wiąże się z akceptacją zmian, jakie przynosi czas, implikuje przekraczanie siebie, motywację ponadosobistą, co może stymulować rozwój psychiczny i duchowy (Emmons, 2003; De St. Aubin i McAdams, 1995).

Nasilenie symptomów zmian związanych z osiągnięciem „półmetka” może być mniejsze u mężczyzn duchownych z co najmniej dwu innych powodów. Pierwszy, już sygnalizowany, dotyczy mniejszych zmian w zakresie struktury życia na różnych etapach dorosłości w porównaniu z życiem rodzinnym, czy świeckim, gdzie zmiany wymuszone są wydarzeniami oddziałującymi na całą rodzinę oraz relacjami w jej ramach, np. problemy z dorastającymi dziećmi. Świeccy konfrontują się z problemami wieku średniego doświadczając ich niejednokrotnie w postaci zwielokrotnionej, ponieważ analogiczne przemiany przechodzą ich żony lub partnerki, oraz ze względu na nakładanie się kryzysów rozwojowych ich dzieci – kryzys tożsamości oraz rodziców – kryzys związany z adaptacją do starości. Innymi słowy, połowa życia może wymagać większej zmiany sposobu przystosowania – tak zwanej struktury życia – od osoby świeckiej niż duchownej.

Drugi powód odmiennych rezultatów mężczyzn duchownych może wynikać z poczucia, że „uciec nie ma dokąd”, to znaczy, że decyzja o życiu konsekrowanym wiązała się z dużą inwestycją w sensie zaangażowanych zasobów osobistych i wyrzeczeń, a każda jej zmiana może spowodować tak wiele rozmaitych konsekwencji, że lepiej ich uniknąć (*too invested to quit*). Niektórym lub wielu duchownym może towarzyszyć przeświadczenie, że ich życie zostało definitywnie ukierunkowane i dużej zmiany życiowej nie ma powodu ani sensu rozważać. Ogólnie chodzi o to, że świeccy mogą mieć poczucie większej swobody w zakresie decydowania o zmianach życiowych, w tym również tych ważnych i dlatego „pozwalają sobie” na większy zakres przewartościowań i ogólnie większe nasilenie problemów połowy życia, podczas gdy duchow-

ni mogą czuć się w większym stopniu zobowiązani własnymi wcześniejszymi decyzjami i stąd mniej skupiają się na problemach połowy życia, traktując przyszłość jako określoną.

Z psychodynamicznego punktu widzenia wątkiem niejednokrotnie uznawanym za przewodni w tematyce przemian „półmetka” jest konieczność oddzielenia (separacji) od tego wszystkiego, co było charakterystyczne dla okresu młodości (Stein, 2003). Więcej, w czasie kryzysu „środką życia”, człowiek uczy się akceptować własne ograniczenia, doskonali umiejętności określania realistycznych celów oraz zawierania kompromisów z innymi ludźmi i z samym sobą. W tym sensie przemiany połowy życia mogą być formą przygotowania się do starości i nieuchronnej śmierci (Kroplewski, 2010).

Wreszcie dobór uczestników mógł być – wbrew procedurze – asymetryczny w tym znaczeniu, że duchowni mający problemy rozwojowe związane z etapem życia lub skomplikowaną sytuacją osobistą odmawiali udziału w badaniach (na udział w badaniu nie wyraziło zgody nie więcej jak 10 duchownych i 5 świeckich), podczas gdy świeccy mieli mniejsze opory w kwestii ujawnienia lub nieujawniania jakichś osobistych trudności.

Podstawowym ograniczeniem przedstawionych badań jest niska liczebność grup oraz brak kontroli pod kątem udzielania odpowiedzi zgodnych (albo niezgodnych) z aprobatą społeczną. Nie można bowiem wykluczyć, iż bardziej adaptacyjne wyniki duchownych są poniekąd pochodną tendencji do ukazywania się w korzystnym świetle, albo mobilizacji do radzenia sobie z problemami. Anonimowość badań miała gwarantować rzetelność odpowiedzi, ale czy skutecznie? Z kolei atutem przeprowadzonych badań jest przełamanie tabu badania – a w zasadzie niebadania – zjawisk rozwojowych w biegu życia osób duchownych. Rzecz dotyczy zatem ogólniejszego zagadnienia: czy i w jakim stopniu wybrana linia życia ma wpływ na przystosowanie i procesy przemian psychicznych w biegu życia (por. Oleś, 2011)? Jak pisze Borżik (2005, s. 233), „Integracja osobowości nie dokonuje się bez wysiłku. W procesie rozwoju, człowiek musi być czasami jako wojownik. Trudne sytuacje, których doświadczają formują jego charakter, pobudzają do dojrzewania i kształtują kolejne etapy osobistych decyzji. Przygotowują człowieka na śmierć, do tego ostatecznego kryzysu, który przyprowdzi go do Życia”. Zatem przemiany połowy życia, jak intensywnie nie byłyby doświadczane, sprzyjają na ogół osiągnięciu większej dojrzałości przygotowując człowieka do wyzwania kolejnego etapu życia.

LITERATURA

- Allport, G.W. (1968). *The person in psychology*. Boston: Beacon Press.
- Borżik, Š. (2005). *Integralność powołania znakiem czasu Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo Światło-Życie.
- De St. Aubin, E., McAdams, D.P. (1995). The relations of generative concern and generative action to personality traits, satisfaction/happiness with life, and ego development. *Journal of Adult Development*, 2, 99-112.

- Emmons, R.A. (2003). *The psychology of ultimate concerns. Motivation and spirituality in psychology*. New York: The Guilford Press.
- Erikson, E.H. (2002). *Dopełniony cykl życia* (przekł. A. Gomoła). Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Grún, A. (1995). *W połowie drogi. Półmetek życia jako duchowe zadanie*. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów.
- Heckhausen, J. (2001). Adaptation and resilience in midlife. W: M. E. Lachman (red.), *Handbook of midlife development* (s. 345-394). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Jacyniak, A., Pluzek, Z. (1996). *Świat ludzkich kryzysów*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Joseph, E. N., Luyten, P., Corveleyn, J., De Witte, H. (2011). The Relationship Between Personality, Burnout, and Engagement Among the Indian Clergy. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 21, 4, 276-288.
- Kałużna-Wielobób, A. (2010). *Marzenia kobiet w wieku średnim*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Kroplewski, Z. (2010). *Kryzysy kapłańskie. Analizy psychologiczno-formacyjne*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Levinson, D.J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, 41, 3-13.
- Łukaszewski, W. (2010). *Udręka życia. Jak radzić sobie ze śmiercią?* Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.
- McAdams, D.P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow.
- McCrae, R.R., Costa, P.T. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka. Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Miluska, J. (1996). *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Oleś, P.K. (2000). *Psychologia przełomu połowy życia*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oleś, P.K. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość – zmiana – integracja*. Warszawa: PWN.
- Oleś, P.K. (2013). *Psychologia przełomu połowy życia* (wyd. 2, poszerzone i zmienione). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oleś, P., Baranowska, M. (2003). Przełom połowy życia u kobiet. W: J. Meder (red.), *Problemy zdrowia psychicznego kobiet* (s. 151-160). Warszawa: Komitet Redakcyjno-Wydawniczy Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego.
- Pyszczynski, T. (2006). What role does self-esteem play in the ills and triumphs of society? W: M.H. Kernis (red.), *Self-esteem: Issues and answers* (s. 407-411). New York: Psychology Press.
- Sęk, H. (1990). Kryzys wieku średniego a funkcjonowanie w społecznych rolach rodzinnych. W: M. Tyszkowa (red.), *Rodzina a rozwój jednostki* (s. 89-112). Poznań: CPBP.
- Snow, J. (1990) Midlife crisis and theological reconstruction. *Studies in Formative Spirituality*, 11, 7-21.
- Soiński, B. (2010). *Osobowość a nawrócenie. Psychologiczno-pastoralna analiza osobowości nawróconych członków zakonów i grup religijnych*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny, Redakcja Wydawnictw.
- Stein, M. (2003). *In midlife. A Jungian perspective*. Putnam: Spring Publications, Inc.
- Straś-Romanowska, M. (1999). Kryzys „środka życia” – szansa rozwoju osobowego. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 4, 73-83.
- Strenger, C. (2009). Paring down life to the essentials. An Epicurean psychodynamics of midlife change. *Psychoanalytic Psychology*, 26, 246-258.
- Yalom, I.D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Zucker, A.N., Ostrove, J.M., Stewart, A.J. (2002). College-educated women's personality development in adulthood: Perceptions and age differences. *Psychology and Aging*, 17, 236-244.

Załącznik

Twierdzenia tworzące Skalę Dojrzałości Duchowej (DD):

78. Wiara chroni mnie przed kryzysem
79. Ojcostwo duchowe pozwala mi wytrwać w powołaniu.
80. Brak własnych dzieci i niemożność założenia rodziny rekompensuje mi ojcostwo duchowe.
82. Odnajduję sens w wykonywanych przeze mnie zadaniach.
84. Nie żałuję decyzji dotyczącej wyboru mojego powołania.
93. Akceptuję swoje powołanie.
94. Dzięki praktykom religijnym potrafię radzić sobie ze zwątpieniem.
95. Czuję się spełniony jako mężczyzna.
96. Ze spokojem myślę o śmierci, ponieważ jest ona przejściem do innego życia.
97. W sytuacjach kryzysu jestem pełen ufności i zdaję się na wolę bożą.
98. Jestem osobą głęboko religijną.
99. Dokonywałem bilansu swojego życia.
100. Dobrze realizuję swoje powołanie.

Twierdzenia tworzące Skalę Zniechęcenia Życiowego (ZŻ):

77. Zauważam zmiany w moim systemie wartości
81. Zauważam u siebie postawę niezdecydowania w sprawach ważnych dla mojego życia.
83. Trudno mi określić cel mojego życia.
86. Z upływem czasu jest mi coraz trudniej trwać w celibacie.
88. Często myślę o tym jakby potoczyło się moje życie, gdybym dokonał innego wyboru.
89. Trwam w swym powołaniu, bo już zbyt późno, aby to zmienić.
90. Sądzę, że nie zdążę dokonać w życiu niczego wyjątkowego.
91. Obecnie bardziej niż wcześniej brakuje mi osoby bliskiej.
92. Nie umiem poradzić sobie ze zranieniami, których doznałem w przeszłości.